

Верховний
Суд

Правові висновки Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави

Петров Євген,
суддя Верховного суду,
д.ю.н., професор

- У період 2017–2025 р. р. на розгляді КЦС ВС перебувало 25 касаційних скарг, поданих на судові рішення, що ухвалені у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.
- За згаданий період КЦС ВС переглянув судові рішення у 9 справах, у яких розгляд було завершено по суті. За результатами касаційного перегляду 2 судові рішення було змінено, а 7 — залишено без змін. Крім того, здійснено перегляд у 1 справі, в якій оскаржувалися судові рішення про вжиття заходів забезпечення позову.

Постанова Верховного Суду від 27 квітня 2022 року у справі № 991/3401/21 (провадження № 61-18043св21)

- Грошові кошти, отримані особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за договором оренди нерухомого майна, яке не перебуває у її власності, є необґрунтованими активами та підлягають стягненню в дохід держави. Комісійні доходи, отримані від банку за безготівкове зарахування таких грошових коштів, також визнаються необґрунтованими активами, оскільки мають похідний характер.
- На думку позивача, відповідач неправомірно отримав грошові кошти, оскільки фактично не був власником об'єкта нерухомості, який став предметом договору оренди, і не мав законних підстав передавати це майно у користування.
- Суд, виходив з того, що відповідач, будучи народним депутатом та не маючи жодних прав на відповідне майно, уклав договір оренди без наміру його реального виконання, використавши його лише як підставу для отримання коштів.

Постанова Верховного Суду від 04 жовтня 2023 року у справі № 991/2396/22 (провадження № 61-8529св23)

Законом не встановлено випадків виникнення солідарного зобов'язання для стягнення необґрунтованих активів у дохід держави чи вартості таких активів. Якщо необґрунтовані активи набуваються двома або більше особами (тобто має місце множинність осіб), їх вартість стягується в дохід держави у визначених частках.

Прокурор САП звернувся до суду із позовом про визнання необґрунтованими активів відповідачів у вигляді житлового будинку і земельної ділянки та стягнення їх у дохід держави.

Суди попередніх інстанцій задовольнили позов і стягнули солідарно з відповідачів у дохід держави вартість необґрунтованих активів.

ВС виснував, що спірні активи вибули з володіння відповідачів, суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про те, що на відповідачів покладається обов'язок сплатити їх вартість.

Водночас суди не звернули уваги на те, що законом не встановлено випадків виникнення солідарного зобов'язання для стягнення необґрунтованих активів у дохід держави чи вартості таких активів. За таких обставин суди зробили помилковий висновок **про солідарне** стягнення з відповідачів у дохід держави вартості необґрунтованих активів.

Постанова Верховного Суду від 24 січня 2024 року у справі № 991/1786/22 (провадження № 61-6794св23)

Незалучення третьої особи до участі у справі не є самостійною підставою для скасування судових рішень, особливо якщо під час розгляду справи з'ясовувалась необхідність залучення інших осіб і сторони заявили про відсутність такої потреби.

Позивач вказував, що теща і тесть відповідача, на яких оформлено нерухомість, не мали достатніх доходів і фактично не могли її придбати, а сам відповідач вніс на рахунки понад 2,3 млн грн, а також значні суми у доларах і євро, джерела яких не підтверджені.

Верховний Суд зазначив, що посилення заявника на те, що позов у цій справі пов'язаний із стягненням активів, набутих ним у шлюбі, а тому спірні активи мали статус спільної сумісної власності, однак у порушення вимог частини сьомої статті 290 ЦПК України позивач не подав до суду першої інстанції заяву про залучення дружини відповідача до участі у справі як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, визнані Верховним Судом такими, що не можуть слугувати підставою для скасування оскаржуваних судових рішень.

Верховний Суд звернув увагу, що процесуальне становище третьої особи відрізняється від відповідача: суд не може вирішувати її права та обов'язки, якщо вона не заявляє самостійних вимог. Рішення суду може вплинути на такі особи лише у майбутньому і скасування рішення в таких випадках можливе лише винятково.

Постанова Верховного Суду від 15 травня 2024 року у справі № 991/3346/23 (провадження № 61-15586св23)

Особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зобов'язані зазначати у декларації усі відомості про об'єкти декларування, включно з фінансовими зобов'язаннями членів сім'ї. Незазначення у декларації фінансових зобов'язань членів сім'ї, які стали джерелом набуття активів значної вартості, за відсутності у декларанта достатніх законних доходів, є підставою для визнання таких активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави. Декларант, як публічна особа, зобов'язаний знати про джерела походження коштів, витрачених на придбання дороговартісного майна, та відобразити їх у декларації, а посилення на договір позики члена сім'ї без належного декларування такого зобов'язання може розцінюватись як спроба надати необґрунтованим активам вигляду законності.

Задовольняючи частково позовні вимоги та визнаючи необґрунтованим актив відповідача у вигляді частини (54,17 %) транспортного засобу із стягненням у дохід держави грошових коштів у сумі 1 959 817,69 грн, суд першої інстанції, проаналізувавши наявні у матеріалах справи докази, дійшов висновку про те, що відповідач не мав законних доходів у розмірі 3 617 388,02 грн для набуття спірного автомобіля, тоді як різниця між вартістю активу (3 617 388,02 грн) та законними доходами відповідача (1 657 570,33 грн) становить 1 959 817,69 грн.

Верховний Суд не знайшов підстав для скасування оскаржуваних відповідачем судових рішень, зазначивши, що у ситуації, коли відповідач набуває у власність автомобіль вартістю 3 617 388,02 грн, з яких, за твердженням відповідача, його дружина надала 2 100 000,00 грн, а у відповідача не виникло питання про джерело походження цієї досить значної суми коштів, хоча у названого подружжя не було достатньо особистих коштів, які б дозволили відповідачу здійснити перші два платежі за договором купівлі-продажу транспортного засобу на загальну суму 2 200 000,00 грн.

Постанова Верховного Суду від 20 червня 2024 року у справі № 991/5169/23 (провадження № 61-16166св23)

Прямий спосіб набуття активу (об'єкта нерухомості) близьким родичем особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за умови недостатності розміру законних доходів для такого набуття, є опосередкованим способом набуття активів цією особою. За наявності різниці між вартістю активу та грошових коштів, набутих на законних підставах, такий актив підлягає визнанню необґрунтованим. Вартість набуття у власність такого активу особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, має значення для кваліфікації такого активу як необґрунтованого, а не для стягнення його в дохід держави.

Якщо звертається стягнення безпосередньо на необґрунтований актив, у резолютивній частині судового рішення не потрібно зазначати його вартість або визначати певну суму грошових коштів, в межах якої має бути звернено стягнення на майно.

Суди посилались на те, що набуття нерухомості у власність іншою фізичною особою підпадає під визначення «набуття активів», якщо доведено, що таке набуття здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави. При визначенні обґрунтованості активів суд досліджує декларації суб'єкта декларування, аналізує законні доходи станом на дату набуття активу, враховуючи заробітну плату та грошові активи без урахування неподекларованих сум.

Постанова Верховного Суду від 16 жовтня 2024 року у справі № 991/366/22 (провадження № 61-12631св22)

Якщо позивач заявляє вимоги про стягнення використаних для придбання необґрунтованих активів коштів, а не самого активу, суд не може вийти за межі позовних вимог і стягнути сам актив. У такому випадку стягненню в дохід держави підлягає саме вартість активу, визнаного необґрунтованим, у межах заявлених вимог.

САП звернулася до суду з позовом про визнання необґрунтованими активів, набуття яких, на думку позивача, може бути пов'язане з діяльністю публічної особи та його родичів. За даними слідства, теща судді придбала квартиру, а його батько – автомобіль «Toyota Land Cruiser 200», які фактично використовувалися самим суддею. Про це, на переконання прокуратури, свідчать оформлення документів його дружиною, доступи до будинку та паркомісця, банківські транзакції та інформація про пересування автомобілю.

ВС виснував, що суди встановивши, що сукупність наявних у матеріалах справи доказів підтверджує факт необґрунтованості активу у вигляді спірної квартири, яку особа набула у власність фактично за дорученням відповідача - особи, уповноваженої на виконання функцій держави, і що останній спроможний прямо чи опосередковано вчиняти щодо цього активу дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ним, водночас вартість згаданої квартири не відповідає законним доходам кожного окремо взятого відповідача, суди попередніх інстанцій дійшли правильних висновків про наявність підстав для визнання необґрунтованим активу у вигляді спірної квартири та, з урахуванням заявлених прокурором вимог і принципу диспозитивності, стягнули у дохід держави лише частину вартості такого активу.

Постанова Верховного Суду від 02 квітня 2025 року у справі № 991/4164/23 (провадження № 61-16244св24)

Договір дарування грошових коштів, який не посвідчений нотаріально, є нікчемним і не може підтверджувати законність джерел придбання активів. Неотримання коштів додатково підтверджується невідображенням таких доходів у річній декларації особи. Суд не може стягнути більше, ніж заявлено позивачем, навіть якщо за законом він мав на це право. Завищення позивачем розміру законного доходу відповідача не порушує прав останнього, оскільки зменшує вартість необґрунтованих активів, що підлягають стягненню.

КЦС ВС також зазначив, що судами попередніх інстанцій обґрунтовано не прийнято до уваги посилання відповідача на те, що вартість житлового будинку та земельної ділянки частково була сплачена ним за рахунок грошових, які були подаровані його матір'ю на підставі договору дарування від 19 вересня 2019 року, оскільки належних та допустимих доказів на підтвердження таких обставин суду не надано, а представлений договір дарування не посвідчений нотаріально, а тому є нікчемним в силу приписів частини першої статті 220 ЦК України. Важливою обставиною, яка свідчить про неотримання відповідачем від своєї матері будь-яких коштів у 2019 році, є не відображення ним цієї обставини у відповідній щорічній декларації за 2019 рік.

Постанова Верховного Суду від 09 липня 2025 року у справі № 991/5241/24 (провадження № 61-5604св25)

Декларування права користування майном, яке належить іншій особі на праві власності, без підтвердження реєстрації права власності цієї особи на таке майно, не може підтверджувати законність походження коштів від його продажу.

КЦС ВС зазначив, що як судом першої, так і судом апеляційної інстанції було надано належну правову оцінку відсутності належних, достатніх та допустимих доказів на підтвердження фактичного отримання матір'ю відповідача грошових коштів на підставі наданих відповідачами попереднього договору купівлі-продажу корпоративних прав та договору позики від 01 серпня 2015 року. У контексті наявності у відповідачки законних доходів на купівлю спірного активу судом першої інстанції також правильно враховано наявність у останньої витрат на проживання та на купівлю іншого нерухомого майна.

КЦС ВС погодився з висновками судів попередніх інстанцій, що надані прокурором докази у їх сукупності підтверджують безпосередню пов'язаність спірного активу з відповідачем (особою, уповноваженою на виконання функцій держави), набуття його в розумінні пункту 2 частини восьмої статті 290 ЦПК України, а також його необґрунтованість.

Постанова Верховного Суду від 05 серпня 2025 року у справі № 991/6740/24 (провадження № 61-15997св24)

У разі відчуження майна, що є предметом позову про визнання необґрунтованими активів, та неможливості звернення на нього стягнення за рішенням суду, суд має право забезпечити позов шляхом накладення арешту на інші активи відповідачів, які відповідають вартості необґрунтованих активів. Наявність співвласника такого майна не є перешкодою для накладення арешту з метою забезпечення позову. Забезпечення фактичної участі представника відповідача у розгляді заяви та надання йому доступу до матеріалів справи є достатнім для дотримання процесуальних гарантій і виключає порушення прав відповідачів, навіть за наявності формального рішення про розгляд без їх повідомлення.

Враховуючи те, що автомобіль марки CUPRA FORMENTOR відчужений та в майбутньому, у разі задоволення позову про визнання активів необґрунтованими, на цей автомобіль за рішенням суду неможливо буде звернути стягнення, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, відповідно до положень частини п'ятої статті 153, частини третьої статті 292 ЦПК України вважав за необхідне забезпечити позов шляхом накладення арешту на інші активи відповідачів, які відповідають вартості необґрунтованих активів, а саме на квартиру. При цьому, суди зазначили, що наявність співвласника цієї квартири не є перешкодою для накладення арешту.

КЦС ВС погодився із судами попередніх інстанцій, зазначивши, що вжитий судами захід забезпечення позову є обґрунтованим, адекватним і співмірним із предметом майбутньої позовної вимоги, дає змогу досягти збалансованості інтересів сторін та інших учасників судового процесу під час вирішення спору, фактичного виконання судового рішення в разі задоволення позову і, як наслідок, ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача без порушення або безпідставного обмеження при цьому прав та охоронюваних інтересів інших учасників справи або осіб, які не є учасниками цього судового процесу.

Постанова Верховного Суду від 29 жовтня 2025 року у справі 991/7187/24 (провадження 61-9980св25)

Якщо позивач надав сукупність доказів, що є більш переконливою та підтверджує необґрунтованість активів, тягар доказування переходить до відповідача, який повинен спростувати ці обставини належними та допустимими доказами, зокрема, довести законність джерела походження коштів на придбання майна.

Відсутність належного декларування доходів, на які посилається відповідач як на джерело придбання спірного майна, свідчить про недоведеність законності походження таких коштів.

Верховний Суд

Петров Є.В., суддя КЦС ВС, д.ю.н., професор

- Верховний Суд, вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043,
- КЦС ВС пр. Повітрофлотський, 28
- <http://supreme.court.gov.ua>,
- petrov.e@supreme.court.gov.ua
- www.facebook.com/petroff_xp
- +380632484045

Дякую за увагу!